

Ладанівська Н.І.

*здобувачка кафедри кримінально-правових дисциплін
Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України*

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Сучасне кримінальне законодавство не є в повній мірі ідеальним, що можна пояснити занадто несвоєчасним прагненням законодавця відповідати вимогам сьогодення. В цьому контексті актуальним рішенням є звернення до міжнародного та європейського досвіду кримінально-правової регламентації окремих феноменів. Остання теза стосується і проблеми статусу та ролі потерпілого в доктрині кримінального права. Варто звернути увагу на те, що в міжнародних та європейських документах потерпілий від кримінального правопорушення займає одне з центральних місць, оскільки зарубіжна правова спільнота права людини і їх захист ставить на перше місце і вже потім вирішує проблему гуманного ставлення до самого правопорушника. Отже, враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне більш детально зупинитись на окремих європейських стандартах захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення.

Відтак, варто вказати, що під час розгляду прав потерпілих, в європейських документах зосереджується увага на проблемі відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У Європейській конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, яка була прийнята в м. Страсбурзі 24 листопада 1983 року (далі – Європейська конвенція), зазначається про необхідність, по-перше, виходячи з понять справедливості й громадської солідарності, розглянути становище жертв навмисних насильницьких злочинів, які постраждали від замахів на їх

фізичний стан або здоров'я, а також осіб, які перебували на утриманні загиблих у результаті злочину; по-друге, розробити і запровадити систему відшкодування державою шкоди потерпілому на тій території, де були вчинені злочини, особливо в тих випадках, коли злочинець не відомий або не має коштів; по-третє, розробити елементарні положення в цій галузі. Згідно зі статтею 2 цієї Європейської конвенції, держава має взяти на себе відшкодування збитків, якщо воно не може бути забезпечене з інших джерел, для таких категорій: а) для тих осіб, яким у результаті навмисних насильницьких злочинів було завдано значної шкоди фізичному стану або здоров'ю; б) для тих, хто перебуває на утриманні загиблих у результаті такого злочину [1]. Отже, документ хоча і вказує на необхідність залучення кримінального правопорушника до відшкодування збитків, завданих протиправним діянням, однак при цьому основну увагу приділяє алгоритму взаємодії держави та потерпілого. Законодавцем було вказано саме на насильницькі суспільно небезпечні діяння, що, на нашу думку, можна пояснити тяжкістю їх наслідків та тривалим відновленням прав та законних інтересів особи, у відношенні якої вони були вчинені.

Відшкодування збитків здійснюється також у тому разі, якщо злочинець не може бути підданий судовому переслідуванню або покаранню (до таких випадків можуть бути віднесені закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, неосудність

особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, недосягнення віку кримінальної відповідальності тощо) [2]. У статті 4 Європейської конвенції зазначається, що компенсація повинна покривати мінімальні частки шкоди, яка має бути компенсована: втрата заробітку, витрати на лікування і госпіталізацію, витрати на поховання і у випадках, що торкаються утриманців, – їх утримання [1]. На нашу думку, такий підхід є виваженим та виправданим, оскільки позиціонує законодавця як демократичного та гуманного, прагнучого, у першу чергу, захистити саме потерпілого від кримінального правопорушення, при цьому дотримуються права правопорушника та враховуються його інтереси та проблеми, у зв'язку із якими він не має змоги відшкодувати завдану шкоду.

Ці положення відображають загальні принципи відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, які мають бути конкретизовані у відповідних національних законах. Слід зазначити, що Європейською конвенцією передбачена можливість (стаття 14) приєднання держав – членів Ради Європи шляхом ратифікації, прийняття або схвалення. Акти про ці дії приймаються на зберігання Генеральним секретарем Ради Європи. Крім того, держави, що не є членами Ради Європи, можуть приєднатися до Європейської конвенції (стаття 16) шляхом підготовки акту про вступ. Однак Верховна Рада України, до компетенції якої згідно з пунктом 32 статті 85 Конституції України віднесене надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України, яка є членом Ради Європи, досі не прийняла жодного з рішень щодо ратифікації, прийняття, схвалення або приєднання до Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року [2]. Такий стан справ можна пояснити тим, що наша держава наразі вирішує низку інших, більш актуальних, проблем, а також тим, що вітчизняний законодавець провідну роль в кримінальному законодавстві віддає саме

кримінальному правопорушнику, створюючи гуманний підхід, сучасні заходи та засоби кримінально-правового впливу тощо. Що стосується потерпілого, то останній в чинному Кримінальному кодексі 2001 року згадується ремарочно в окремих нормах Загальної та Особливої частини.

При цьому варто звернути увагу на той факт, що одним із завдань КК є захист прав та інтересів потерпілого від злочинів. В КК європейських країн значною мірою знайшли відображення положення Декларації Основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів та зловживання владою, яка була ухвалена Генеральною асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року на основі рішень Сьомого Конгресу ООН, а також рішень Дев'ятого та Десятого Конгресів ООН з питань запобігання злочинності і поведіння з правопорушниками (1995, 200 рр.). І хоча багато положень зазначених документів знайшло своє втілення в чинному КК, однак доцільно у майбутньому зробити наступний крок: передбачити в Загальній частині КК окремий принцип захисту прав потерпілого і окремий розділ, присвячений реституції і компенсації потерпілому від злочину, а також передбачити участь потерпілого у вирішенні багатьох питань щодо подальшої кримінально-правової долі особи, яка заподіяла йому шкоду. Такий підхід відповідав би європейському тренду щодо захисту прав потерпілого у матеріальному кримінальному праві. Це, звісно, потребує і внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу [3]. Така пропозиція здається нам дуже вдалою, оскільки наразі доля кримінального правопорушника, здебільшого, залежить від суду та безпосередньо судді, що має наслідком певний суб'єктивізм та корупційні ризики. Хоча не варто залишати без уваги і те, що сам потерпілий може вимагати надмірного покарання, що порушуватиме принцип співрозмірності. Саме тому доцільним є під час вирішування меж кримінально-правового впливу враховувати і думку потерпілого, і об'єктивну оцінку суду. В зарубіжних

країнах такого роду проблема також вирішується шляхом залучення до оцінки суспільно небезпечного діяння присяжних, котрі мають змогу побачити останнє, так би мовити, «зі сторони», без будь-якого особистого інтересу.

Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2012/29/EU приділяє більше уваги моменту надходження заяви та реагування на неї, оскільки вона встановлює мінімальні стандарти для Держав-членів та надає можливість розширити обсяг прав, з метою забезпечення більш високого рівня захисту. Інформація про відшкодування повинна бути надана після першого звернення до уповноваженого органу влади, із зазначенням основних елементів злочину (об'єктивна сторона). Не обмежуючи дію правил щодо строку давності, зволікання з поданням заяви про кримінальне правопорушення, спричинене страхом потерпілих перед помстою, припиненням або засудженням, не має наслідків у вигляді відмови у наданні підтвердження отримання заяви від потерпілого [4, с. 119]. Очевидно, що розмір відшкодування повинен бути однаковим для всіх потерпілих, незалежно від ситуації і особистих потреб потерпілого. Однак, Європейська Конвенція передбачає винятки щодо забезпечення відшкодування шкоди та може відмовити якщо потерпілий або його утриманці живуть у достатку. У такому випадку, держава може зменшити або навіть відмінити свій внесок у відшкодування потерпілому, при цьому такі дії не будуть розцінені як дискримінаційні й несправедливі стосовно певної частини населення [5, с. 166-167]. Отже в цьому контексті можна говорити про те, що Конвенція підходить індивідуально до кожного окремого суспільно небезпечного діяння, а також і його сторін – правопорушника та потерпілого. Хоча, на нашу думку, якщо глянути на цей підхід з іншого боку, то складається відчуття поверхневого ставлення до потерпілого та оцінки його становища. Не здається правильним менш якісно захищати особу, яка має гідне матеріальне забезпечення. Отже, більш логічним є ство-

рення відповідних державних фондів, котрі відшкодовували б шкоду особам, які постраждали від кримінальних правопорушень.

Звертаючи увагу на те, що в нашій країні такого досвіду ще немає, пропонуємо звернути увагу на європейський. Так, наприклад, консультативна місія Європейського Союзу в Україні (EUAM) пропонує створити недержавний фонд, у який засуджені по кримінальних провадженнях повинні зробити невеликий внесок з метою компенсації потерпілим. Такий фонд ефективно працює, зокрема, у Швеції. Іншими джерелами відшкодування від держави можуть бути, окрім публічних фондів, конфіскація майна злочинців, штрафи, податок, що накладається за договорами страхування, як, наприклад, це здійснюється у Франції, або інші джерела. Наступна умова, що передбачена у досліджуваних документах, це схема відшкодування шкоди потерпілим. Зрозуміло, що національні норми всіх держав-членів повинні передбачати схеми відшкодування потерпілим від умисних насильницьких злочинів, вчинених на території відповідних держав, які гарантуватимуть справедливе та належне відшкодування потерпілим [4, с. 109]. Звичайно, в нашій країні ситуація складається таким чином, що більшість коштів спрямовані на фінансування антитерористичної операції. Хоча необхідно зазначити, що остання є протидією терористичній діяльності, котра також є кримінально-протиправною, а особам, які постраждали на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської області частково відшкодували завдану шкоду. Тобто, можна сказати, що наша держава певним чином матеріально допомагає потерпілим від кримінальних правопорушень, однак дещо диференційовано.

Більшість держав-членів вже встановили схеми відшкодування, на виконання зобов'язань, встановлених Європейською конвенцією про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. За загальним правилом схема відшкодування, у випадку необхідності, може встановлюва-

тись щодо всього або окремих частин відшкодування, або верхня межа, вище якої та мінімум, нижчого якого, таке відшкодування не може здійснюватися. Без сумніву, розробники документів Ради Європи та Європейського Союзу по відшкодуванню шкоди не можуть встановити відповідні обмеження, оскільки ресурси і рівень життя відрізняються в різних державах. Зважаючи на це, держава самостійно визначає поріг суми відшкодування, і звичайно, він буде відрізнятися у державах-учасниках, які підтримують ці документи [5, с. 165]. В цьому контексті необхідно зазначити, що поріг суми відшкодування шкоди має встановлюватись із урахуванням медичної, матеріальної та моральної шкоди, а також додаткових витрат, котрі нестиме потерпілий через вчинення у його відношенні кримінального правопорушення.

У коментарі Європейської Конвенції від 24 листопада 1983 р. наводяться обмеження, які повинні бути встановлені з особливим урахуванням: адміністративних обмежень (наприклад, індивідуальні ресурси держав); фінансових факторів (наприклад, заробітна плата, витрати на лікування або госпіталізацію тощо) [4, с. 50]. Очевидно, що такі обмеження можуть застосовуватися або до загальної суми відшкодування в певному випадку, або до окремих позицій відшкодування, наприклад, за втрату заробітку або біль і страждання. Конвенція передбачає мінімальні вимоги, які повинні покриватися обґрунтованою вимогою щодо відшкодування: втрат заробітку (наприклад, у результаті іммобілізації через травму); витрат на лікування (можуть включати витрати за призначені ліки і стоматологічне лікування); витрат на госпіталізацію; витрат на поховання; у випадку утриманців (діти, чоловік чи дружина тощо) – втрата утримання [5, с. 166]. Таким чином, більшість європейських стандартів орієнтовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та розглядають потерпілого як об'єкт кримінально-правового захисту. Чинний вітчизня-

ний Кримінальний кодекс лише побічно торкається вказаної проблеми через відсутність в Україні сучасної, повноцінної стратегії роботи з правопорушником в частині відшкодування завданої моральної та матеріальної шкоди. Дещо інакше Європа відноситься до неповнолітнього потерпілого.

Так, наприклад, в рамках Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що змінюється, було наголошено на необхідності дотримання інтересів жертв правопорушень в якості однієї з фундаментальних функцій кримінальної юстиції, посилення довіри потерпілих до кримінальної юстиції та приділення значної уваги фізичним, психологічним, матеріальним та соціальним втратам, яких зазнали жертви. В рамках новітньої політики протидії злочинності, серед інших стратегічних заходів, зазначено необхідність надання допомоги всім жертвам-злочинів (потерпілим) [6]. Насамперед, основним, фундаментальним показником нормативізації допомоги дітям-жертвам злочинів є надання їм певної, видової групи відповідних прав. Так, наприклад, згідно ч. 2 ст. 1 «Сфера застосування й предмет цієї Конвенції» Глави I «Сфера застосування й предмет цієї Конвенції та визначення» Європейської конвенції про здійснення прав дітей, європейське співтовариство прагне надати дітям процесуальні права та всіляко сприяти здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [7]. Звичайно, європейський підхід до захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення дітей якісно відрізняється у позитивний бік. Це, на нашу думку, можна пояснити тим фактом, що зарубіжне та міжнародне кримінальне право завжди ставило пріоритетом саме неповнолітнього як злочинця, так і потерпілого. Такий стан справ обумовлений несформованою дитячою психі-

кою, складністю фізичних процесів, а також відсутністю здатності вірно оцінювати ситуацію, що може мати наслідком виникнення/розвиток девіантних схильностей.

Процесуальними правами дітей взагалі та зокрема дітей-жертв злочинів, згідно ст. 3 «Право бути поінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи» та ст. 5 «Інші можливі процесуальні права» п. А «Процесуальні права дитини» Глави II «Процесуальні заходи стосовно підтримки здійснення прав дітей» даної Конвенції, визначено право дітей: а) отримувати всю відповідну інформацію; б) отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; в) бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення; г) клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; г) клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках-адвоката; д) права призначити свого представника; е) здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі [7]. Процесуальне право як і матеріальне також орієнтоване на всіляку підтримку дітей, у відношенні яких було вчинено протиправне діяння. Варто звернути увагу, що і міжнародна правова спільнота і Європа під час складання певних ювенальних документів завжди акцентує увагу на необхідності створення умов, в яких потерпіла дитина матиме можливість отримати правову, психологічну та медичну допомогу.

У 2006 році в рамках Ради Європи було прийнято новий документ щодо захисту прав та допомоги жертвам-злочинів, в якому міститься тлумачення поняття та конкретні види допомоги жертвам-злочинів. Отже в Розділі 3 «Допомога» Додатку до Рекомен-

дації Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів говориться наступне: «Держави мають визначити та підтримати заходи, спрямовані на послаблення негативних наслідків злочину та гарантувати допомогу потерпілим в усіх напрямках їх реабілітації, в межах їхньої громади, вдома і на робочому місці. Доступна допомога має включати надання медичних послуг, матеріальної та психологічної підтримки, а також соціальної допомоги та консультацій. Ці послуги мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після злочину. Потерпілим належить забезпечити якомога кращий захист від вторинної віктимізації. Тим потерпілим, хто з огляду на їхні особистісні характеристики або обставини злочину належить до категорії особливо вразливих, держави мають забезпечити можливість скористатися спеціальними засобами, що найкраще відповідають їхньому становищу. Коли є змога, допомога має надаватися мовою, зрозумілою потерпілому» [8]. Отже, документ передбачає окремі положення, котрі дозволяють спростити та удосконалити процедуру взаємодії із потерпілим неповнолітнім.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що європейські стандарти кримінально-правового захисту прав потерпілих осіб наразі орієнтовані, здебільшого, на матеріальну підтримку останніх, що підтверджується значною кількістю положень, котрі стосуються процедури відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Більш якісно захищаються неповнолітні потерпілі, що обумовлено певною лояльністю європейської та міжнародної спільноти. Наша країна має окремі положення, котрі дещо збігаються із розглянутими стандартами, однак ще не в повній мірі їх реалізує на практиці через відсутність чіткого алгоритму.

Анотація

В статті розглядаються окремі європейські стандарти захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення. Автор звертає увагу на те, що більшість європейських документів викладає процедуру відшкодування шкоди, завданої протиправним діянням та досліджує відповідний досвід. Вказується, що наразі доля кримінального правопорушника, здебільшого, залежить від суду та безпосередньо судді, що має наслідком певний суб'єктивізм та корупційні ризики. Хоча не варто залишати без уваги і те, що сам потерпілий може вимагати надмірного покарання, що порушуватиме принцип співрозмірності. Саме тому доцільним є під час вирішення меж кримінально-правового впливу враховувати і думку потерпілого, і об'єктивну оцінку суду. Звертається увага на необхідність ратифікації Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів та конкретизації у відповідних національних законах положень щодо загальних принципів відшкодування шкоди потерпілим від злочинів.

Пропонується передбачити в Загальній частині КК окремий принцип захисту прав потерпілого і окремий розділ, присвячений реституції і компенсації потерпілому від злочину, а також передбачити участь потерпілого у вирішенні багатьох питань щодо подальшої кримінально-правової долі особи, яка заподіяла йому шкоду. Такий підхід відповідатиме європейським тенденціям захисту прав потерпілого у матеріальному кримінальному праві.

Підсумовується, що європейський підхід до захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення дітей якісно відрізняється у позитивний бік. Це пояснюється тим фактом, що зарубіжне та міжнародне кримінальне право завжди ставило пріоритетом саме неповнолітнього як злочинця, так і потерпілого. Такий стан справ обумовлений несформованою дитячою психікою, складністю фізіологічних процесів, а також відсутністю здатності вірно оцінювати ситуацію, що може мати наслідком виникнення/розвитку девіантних схильностей. Резюмується, що європейські стандарти кримінально-правового захисту прав потерпілих осіб натепер орієнтовані, здебільшого, на матеріальну підтримку останніх, що підтверджується значною кількістю положень, котрі стосуються процедури відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Більш якісно захищаються неповнолітні потерпілі, що обумовлено певною лояльністю європейської та міжнародної спільноти.

Ключові слова: потерпілий, європейські стандарти, захист прав, кримінальне законодавство, неповнолітній, відшкодування шкоди.

Ladanivska N.I. European standards for the protection of the rights of victims of criminal offenses

Summary

The article considers some European standards for the protection of the rights of victims of criminal offenses. The author draws attention to the fact that most European documents set out the procedure for compensation for damage caused by an illegal act and examines the relevant experience. It is pointed out that at present the fate of a criminal offender largely depends on the court and the judge himself, which results in a certain subjectivity and corruption risks. Although it should not be overlooked that the victim himself may require excessive punishment, which would violate the principle of proportionality. That is why it is expedient to take into account the opinion of the victim and the objective assessment of the court when deciding the limits of criminal influence. Attention is drawn to the need to ratify the European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes and to specify in the relevant national laws the provisions on the general principles of compensation for victims of crime.

It is proposed to provide in the General Part of the Criminal Code a separate principle of protection of the rights of the victim and a separate section on restitution and compensation to the victim of the crime, as well as the victim's participation in many issues concerning the further criminal fate of the person who harmed him. This approach will be in line with European trends in the protection of the rights of the victim in substantive criminal law.

It is concluded that the European approach to the protection of the rights of children victims of criminal offenses is qualitatively different in a positive way. In our opinion, this can be explained by the fact that foreign and international criminal law has always prioritized both the juvenile as a criminal and the victim. This state of affairs is due to the unformed child's psyche, the complexity of physical processes, as well as the lack of ability to accurately assess the situation that may result in the emergence / development of deviant tendencies. It is concluded that European standards of criminal law protection of the rights of victims are currently focused mainly on material support of the latter, which is confirmed by a significant number of provisions concerning the procedure for compensation for damage caused by a criminal offense. Juvenile victims are better protected due to a certain loyalty of the European and international community.

Key words: victim, European standards, protection of rights, criminal law, juvenile, compensation.

Список використаних джерел:

1. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений (ETS N 116) от 24 ноября 1983 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text.
2. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя щодо проекту Закону про спеціальний статус потерпілого від особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я, відшкодування матеріальної, моральної шкоди таким особам державою зі обов'язковим зверненням регресу до засудженого (реєстр. № 4991 від 14 липня 2016 року). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4991&sk1=9.
3. Баулін Ю.В. «Європеїзація Загальної частини КК України». URL: <https://newcriminalcode.org.ua/article/yeuropeizatsiya-zagalnoyi-chastyny-proektu-kk-ukrayiny-i61>
4. Банчук О. А., Дмитриєва І. О., Малишев Б. В., Саїдова З. М. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / за ред. О. А. Банчука. Київ: Москаленко О. М., 2015. 268 с.
5. Слободянюк П.Л. Судовий захист потерпілих як юридична гарантія прав людини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2019. 233 с.
6. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що змінюється від 5 вересня 1996 року. URL: <http://belreferatov.net/politika-borby-s-prestupnostyu-i-ugolovnoe-pravo-v-izmenyayushhejsya-evrope>.
7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
8. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf).